

De vilda
Vasarna

EN VÅLDSAM HISTORIA

Till Liliana – som öppnade porten till Polen för mig

HERMÁN LINDQVIST
DE VILDA VÁSARNA
EN VÅLDSAM HISTORIA

ALBERT BONNIERS FÖRLAG

www.albertbonniersforlag.se

ISBN 978-91-0-015495-0

© Herman Lindqvist 2016

REDAKTÖR

Berit Åberg

BILDREDAKTÖR

Ingemar Perup

POLSK SAKKUNNIG

Liliana Komorowska Lindqvist

GRAFISK FORM

John Sandström

TYPSNITT

*Goudy Old Style, Hadriano, Copperplate Gothic
& PentaGram's Callygraphy*

TRYCK

Livonia Print, Lettland 2016

INNEHÅLL

I. I FÄDERNAS SPÅR MOT FÖRRÄDERIER, AVRÄTTNINGAR OCH SLUTLIGEN KUNGAKRONAN	II
<i>Vasa – en mer våldsam än lysande släkt</i>	21
<i>Den krigiske biskopen som blev riksföreståndare</i>	23
II. STOCKHOLMS BLODBAD	27
<i>Flera grymma avrättningar</i>	32
III. GUSTAV ERIKSSONS FLYKT TILL DALARNA	37
<i>Nationalromantisk saga</i>	40
<i>Vasaloppet</i>	45
<i>Framgång och fällor</i>	50
IV. DEN MOTVILLIGE RIKSFÖRESTÅNDAREN	55
<i>Skickligt maktspel</i>	58
V. GUSTAV KUNG – MEN HUR LÄNGE?	62
<i>Gustav rider in i Stockholm</i>	64
<i>Riddaren på Gotland med stora planer</i>	70
<i>Malmö – enda utlandsresan. Ett stort fiasko</i>	71
VI. DE FÖRSTA UPPROREN I DALARNA	75
<i>Daljunkern – förrädare eller »rätter arvinge till Sverige«?</i>	77
VII. GUSTAV TAR KONTROLL ÖVER KYRKANS RIKEDOMAR	85
<i>Kröns till kung</i>	92
<i>Dalarna bestraffas</i>	93
VIII. GUSTAV SÖKER SIG EN BRUD	95
<i>Västgötaherrarnas misslyckade uppror</i>	97
<i>Bröllop trots allt</i>	101
<i>Son och arvtagare född</i>	103
IX. KLOCKUPPRORET I DALARNA	105
<i>Kristian Tyranns sista försök</i>	107

X. LIV OCH DÖD VID HOVET	109
<i>Gustavs inställda himlafärd</i>	111
<i>Plats för Margareta Leijonhufvud</i>	113
<i>Så uppfostrades de kungliga barnen</i>	114
<i>Det mest lysande hovet hittills</i>	122
XI. ARVKUNGADÖME	125
<i>Den svenska statskyrkan skapas</i>	125
<i>Ölehundar och plumpe bänglar</i>	128
XII. DACKES UPPROR I SMÅLAND	130
<i>Bonderevolten som var ett inbördeskrig</i>	132
XIII. ATT STÄRKA RIKET	135
<i>Slottsbyggen</i>	136
<i>Drottning Katarina Stenbock</i>	138
XIV. GUSTAV TILL FINLAND	144
<i>Kriget mot Ivan den förskräcklige</i>	144
<i>Johan – hertig i Åbo</i>	147
XV. ERIK – HERTIG PÅ KALMAR SLOTT	151
<i>Förlovning i Stockholm</i>	158
<i>Äntligen bröllop – med buller i Vadstena</i>	161
<i>Johans succé i London</i>	165
<i>Gustavs sista dagar</i>	169
XVI. STÅTLIGASTE CEREMONIERNA NÅGONSIN	172
<i>Eriks kröning</i>	175
<i>»Välsignad vare han! Hosianna i höjden!«</i>	176
<i>Kung Eriks eget harem</i>	179
<i>Nya bröllopsbesvär</i>	180
XVII. JOHAN GIFTER SIG MED EN RIKTIG PRINSESSA	183
<i>Strapatser på väg mot Åbo</i>	188
XVIII. BRODERKRIG	192
<i>Johan och Katarina fångar på Gripsholms slott</i>	195
<i>Det blodigaste kriget</i>	198

XIX. CECILIA – OCH AFFÄRERNA RUNT HENNE	202
<i>Resan till London</i>	206
<i>Fest och förmedring</i>	206
<i>Karin Månsdotter</i>	209
XX. SAMMANBROTTET	211
<i>Döden i Uppsala</i>	214
<i>Erik går in i mörkret</i>	216
XXI. UPP UR MÖRKRET	219
<i>Hemliga bröllopet med Karin Månsdotter</i>	220
XXII. OFFICIELLT BRÖLLOP OCH DROTTNINGKRÖNING	221
<i>Upproret</i>	222
XXIII. JOHAN III – EN EXPLOSIV INTELEKTUELL	225
<i>Livsfarligt uppdrag i Ryssland</i>	229
<i>Historiska skällebrev</i>	232
<i>Narva – det värsta svenska våldsdådet</i>	233
<i>»Att bygga är min högsta lust«</i>	234
XXIV. CECILIA – SJÖRÖVARDROTTNING I ARBOGA	237
<i>Misslyckade dödsdansen för Johan</i>	239
<i>Elisabet – Europas mest perfekta prinsessa</i>	243
<i>Johan gifter om sig</i>	245
XXV. SIGISMUND – KRONPRINS I SVERIGE, KUNG AV POLEN	247
<i>Polen – landet annorlunda</i>	251
<i>Den motvillige monarken</i>	253
<i>Adel från Orienten</i>	262
<i>Det sorgliga kungamötet i Reval</i>	265
<i>Johan III dör</i>	268
<i>Sigismund gifter sig</i>	271
XXVI. HERTIG KARL GRIPER IN	272
<i>Sverige blir lutherskt på allvar</i>	275
<i>Sigismund krönt till kung av Sverige</i>	278

XXVII. HARMONISKT VID HOVET I POLEN	280
<i>Slottet brinner!</i>	286
<i>Warszawa blir Polens huvudstad</i>	288
XXVIII. HERTIG KARL TAR MAKTEN	289
<i>Arboga riksdag</i>	294
XXIX. SIGISMUND OCH KARL STRIDER OM SVERIGES TRON	295
<i>Slaget vid Stångebro</i>	296
<i>Linköpings blodbad</i>	298
XXX. ANNA VASA – DEN KLOKASTE KVINNAN I POLEN	302
<i>Kungen som både kunde skälla och bita</i>	306
XXXI. KRIGEN SOM ALDRIG VILLE TA SLUT	309
<i>Största svenska nederlaget någonsin</i>	310
<i>Sigismund gifter om sig</i>	312
<i>Revolt mot Sigismund</i>	317
XXXII. SVERIGE OCH POLEN SKAPAR KAOS I DEN RYSKA OREDAN	318
<i>Kampen om tsartiteln</i>	319
XXXIII. NÄR NÖDEN ÄR SOM STÖRST KOMMER ALLTID DANSKARNA ..	326
<i>Karl IX:s sista strid</i>	327
<i>Gustav II Adolf stiger fram</i>	328
XXXIV. GUSTAV ADOLF RÖVAR SIN BRUD FRÅN VLADISLAV	334
<i>Att föda en arvinge</i>	338
<i>Sigismund nära att dödas</i>	341
XXXV. GUSTAV ADOLF – KRIGARKUNG	343
<i>Men varför?</i>	346
<i>Kusin Sigismunds sista dagar</i>	348
<i>Barocken med dunder och brak</i>	352
XXXVI. KRISTINA SOM GICK SIN EGEN VÄG	357
<i>En sexåring blir Sveriges regent</i>	359
<i>Dyraste kröningen någonsin</i>	366
<i>Varför abdikerade Kristina?</i>	367

XXXVII. FAMILJEN VASA FORTSÄTTER ATT REGERA POLEN	372
<i>Vladislav – som kunde ha blivit den store</i>	373
<i>Siste Vasakungen i Polen – Johan Kasimir</i>	380
XXXVIII. KARL X GUSTAV – KUNGEN SOM SATSADE ALLT	390
<i>Svenskarna – hjältar eller rövare?</i>	395
<i>Polen plundrat och förstört</i>	400
<i>Siste Vasakungens sista dagar</i>	403
XXXIX. KRISTINA HYLLAS AV PÅVEN	407
<i>Den siste Vasaättlingen</i>	409
XL. TIOTUSENTALS ÄR SLÄKT MED VASA	412
Litteratur	417
Bildkällor	420
Personregister	422
Polskt uttal	430
Böcker av Herman Lindqvist	432

I FÄDERNAS SPÅR MOT FÖRRÄDERIER, AVRÄTTNINGAR OCH SLUTLIGEN KUNGÅKRONAN

VASA – EN MER VÅLDSAM ÄN LYSANDE SLÄKT
DEN KRIGISKE BISKOPEN SOM BLEV RIKSFÖRESTÅNDARE

GUSTAV ERIKSSON NÅDDE ÄNTLIGEN sin faders gård Räfsnäs, sex kilometer norr om Mariefred. Närmare Stockholm än så vågade han sig inte. Här skulle han gömma sig. Han var trött, skrämnd och rådvill. Men framförallt arg, så ursinnig som den kunde bli, som hade en vase i sin sköld.

Ingenting tydde på att just denne uppretade rödblonde tjugofyraåring, som i början av november månad 1520 rastlös och ilsken gick runt på gården, skulle gå till historien. Eller att han skulle bli något stort. Allra minst Sveriges mest omtalade och omskrivne kung. Han var kraftigt byggd, men inte så lång som han framställs i beskrivningar långt senare, han var bara 173 enligt en gravundersökning 1945. Han hade låg panna som sluttade bakåt, framskjuten ännu slätrakad haka. Han var ganska ensam på Räfsnäs, för alla hans närmaste, föräldrar, systrar, släktingar och vänner hade rest till Stockholm för att vara med då dansken Kristian II kröntes till kung av Sverige. De uppmanade honom komma med. Alla var bjudna. Alla hade fått amnesti, hette det. Allt skulle vara glömt. Med »allt« som var glömt menades svenskarnas motståndskamp mot kung Kristian och den nordiska unionen och det som hände i den striden. Med »alla« som var inbjudna menades framförallt adeln och dess medlemmar.

Men Gustav Eriksson glömde inte och han litade inte på någon, en

misstänksamhet som bara skulle öka med åren. Han stannade där han var trots den nära nittio år gamle förre ärkebiskopen Jakob Ulfssons energiska försök att få Gustav att resa. Den gamle biskopen, som bodde i kartusianklostret inne i Mariefred, där Gripsholms slott nu står, lovade att medla mellan kungen och Gustav, men Gustav gick inte att rubba.

I två dagar pågick festen innanför och utanför borgen i Stockholm, Sveriges då största slott, som ännu inte hade fått namnet Tre Kronor. Den gamla borgen med delar från 1200-talet, hade skadats rejält under Stockholms belägring. Inredningen var mer medeltida än renässans. En borg för försvar mer än för fest och glam. Dit kom nu herrar, riddare, riksråd och biskopar ridande med sina stora följen av hustrur, döttrar, söner, medarbetare och tjänare. Vinet flödade, skalmejor pep, vevliorna gnällde, flöjter drillade, trummor mullrade. Det rykte från eldarna där oxar fyllda med delikatesser sakta grillades. Narrar och spelmän började bli trötta och hesa. Mången stockholmare låg utslagen på marken. Stockholms krogar och värdshus var öppna dygnet runt. Så länge ölet skummade, vin och mat serverades var folket ute på Stortorget och vid slottet där, stämningen var hög. Trängseln var stor i de trånga gränderna där stockholmare, inresta från landsorten och kringresande försäljare trängdes med varandra och enstaka grisar, höns, skabbiga hundar och kor som sprang lösa. Getter betade på de gräsbevuxna låga taken. Kyrkklockorna ringde oftare än vanligt, för de vanliga mässorna varvades med extra kröningsmässor.

Alla hyllade kung Kristian, som hade krönt i Storkyrkan med nytillverkade riksregalier och smorts till konung enligt den katolska kyrkans alla ritualer av den unge Gustav Trolle, återinsatt som ärkebiskop. Sveriges nya drottning, den nitton år gamla Elisabet av Österrike, den habsburgske kejsarens syster, var gravid i nionde månaden och var därför kvar i Danmark. I sitt kröningstal svor kungen att han skulle styra Sverige enligt svensk lag och med infödda svenska män. Han lovade att beskydda kyrkan och rikets alla försvarslösa och att garantera och beskydda alla gällande privilegier. Hans löften skulle visa sig lika flyktiga som skummet i ölstopen.

Med Kristian II på tronen och smord till Sveriges konung var den nordiska unionen återupprättad och än en gång Europas till ytan största rike med Danmark, Norge, Island, Grönland, Färöarna och Sverige med Finland. Sverige hade en kung med starka band till Europas mäktigaste nationer. Kristians svåger hette Karl V av huset Habsburg och var arvtagare till sjuutton kunga- och furstekronor och kom att »styra över ett välde där solen aldrig gick ner«.

Alla i Stockholm verkade ha glömt kriget, att det bara var nio månader sedan den tjugosjuårige riksföreståndaren Sten Sture den yngre fick sitt ena

knä bortskjutet av de anfallande danskarna och avled under transporten mot Stockholm. Allt väpnat motstånd mot danskarna var nu över. För två månader sedan hade Sten Stures änka, den tjugosexåriga sexbarnsmodern Kristina Gyllenstierna tvingats ge upp Stockholms slott, som hon så länge hade försvarat tappert och uppfinningsrikt. Hon och hennes medarbetare liksom alla som gjort motstånd mot Kristian hade fått amnesti, Kristina Gyllenstierna utlovades dessutom som ekonomisk ersättning att få Hörningsholms slott på ön Mörkö med utsikt över Södertäljeleden i Södermanland samt Eksjö i Småland, dessutom skulle hon få behålla Tavastehus slott och län samt den gamla kungsgården Kumo i Finland. Kristian II lät visserligen bränna ner Hörningsholm, men slottet byggdes snabbt upp igen och står där än.

Sten Sture den yngre och Kristina Gyllenstierna, som var halvsyster till Gustav Erikssons mor, var det närmaste man kunde komma en svensk kunglig familj. Det var många som hade verkat för att Sten Sture, skulle bli Sveriges näste kung. Han hade stöd för det både utom och inom landet. Nunnorna i Vadstena kallade Kristina Gyllenstierna för »vår furstinna«. För henne var det naturligt att hon, som nybliven änka, skulle leda motståndskampen mot danskarna och in i det längsta vägra ge upp Stockholms slott. Idag står hon staty på yttre borggården på Stockholms slott. Statyn restes 1912 som en hyllning till henne. Nu var hon med på kröningsfesten i det ganska skamfilade och förfallna slottet, som ändå hade pyntats och gjorts så festligt det bara var möjligt.

I två dagar pågick festligheterna. Hela den dåtida svenska adeln, alla världsliga och kyrkliga makthavare, alla rådmän från Stockholms rådhus, alla ledande köpmän, alla som betydde någonting i Sverige vid den tiden var med några få undantag närvarande. Det var den första kröningen i Sverige på tjugotre år. Riksregalierna fördes fram av danska och tyska herrar. Alla de svenska inbjudna gästerna hyllade kung Kristian och hoppades på att dubbas till riddare eller få fina, det vill säga inkomstbringande, ämbeten. Dessvärre blev ingen svensk man riddare denna gång, bara danskar och tyskar dubbades. Efteråt förklarade kungen att eftersom Sverige hade tagits med vapenmakt var ingen svensk värdig denna gång. Som en ytterligare örfil mot svenskarna lät han, mot lagen, utnämna de danska biskoparna Jens Beldenak och Didrik Slagheck till riksråd. Lagen tillät inga utländska riksråd.

Nästa uppslag: Sten Sture den yngres död på Mälarens is, dit han körts från slaget på Åsunden, inte så långt från Torpa Stenhus. Historiemålaren Carl Gustaf Hellqvist ger Sten Sture samma svärd i släden som han gav Valdemar Atterdag på målningen av Visby brandskattning som skedde 159 år tidigare.

C.G. Hellqvist.

München 1871.

Vid den senaste kröningen i Stockholm, då danske kungen Hans kröntes till svensk kung 1497, blev många herrar riddare, däribland Gustav Erikssons far Erik Johansson, liksom den då bara fem år gamle Sten Sture den yngre, Sveriges genom tiderna yngste riddare. Vid kröningen utropades den då tonårige Kristian till svensk arvfurste, kronprins. Kristian blev nu vid sin egen kröning själv dekorerad. Kejsarens sändebud hängde Europas då finaste orden om kungens hals, burgundiska Gyllene skinnets orden. Kristian var så stolt över den utmärkelsen att han kort efteråt lät porträtt-
era sig av självaste mästarmålaren Lucas Cranach den äldre med orden om halsen. De svenska makthavarna stod på knä för den smorde konungen. Stockholms borgare, som så länge kämpade emot invasionen, hade samlat ihop till en praktfull kröningsgåva, ett dryckeskärl i förgyllt silver som vägde kring fem kilo och i kärlet hade man lagt sextio ungerska gyllen, en stor förmögenhet som kunde räcka till ett par hundra tunnor öl. Förhoppningarna var stora, framtiden såg ljus ut.

MEN SÅ, PÅ DEN TREDJE DAGEN, onsdagen den 7 november 1520 tog feststämningen plötsligt slut. Kungens härold gick ut på gatorna och kallade alla rikets högsta makthavare tillbaka till slottet. Ett stort antal världsliga och kyrkliga ädlingar, men också Stockholms borgmästare, råds-herrarna och andra borgare och många högättade kvinnor, bland dem Kristina Gyllenstierna, uppmanades infinna sig vid middagstid i kungens stora sal. De kom alla. Skulle festen fortsätta? Vad skulle kungen bjuda på nu? Portarna stängdes. Ingen släpptes ut och absolut ingen fick komma in.

Då hördes buller och brak vid slottsporten. Det var riksrådet och riddaren, häradshövdingen Erik Johansson som, starkt försenad, absolut ville in. Erik Johansson hade en vase i sin sköld. Han var herre till Rydboholm och sex andra större egendomar, däribland Räfsnäs. Hans familj hustrun Cecilia Månsdotter (Eka) och hans tre döttrar Margareta, Märta och Emerentia var redan inne i slottet. Nu krävde Erik Johansson att få ansluta sig. De danska slottsnektarna vägrade öppna, »kungens order«. Erik Johansson förklarade mycket tydligt exakt vem han var, ättling till elva riksråd och minst en riksföreståndare och släkt med flera andra och om han inte omedelbart släpptes in skulle fruktansvärda och smärtsamma öden drabba väktarna vid porten. De nyfikna som stod närmast kunde förmodligen höra riksrådet vråla eder som alegastar, buccos, bösviktar, horekläppar, hundsfott, avhugg och gallfånar! De var samtida svordomar som ofta kryddade hans tal. De danskar som inte förstod den exakta ordalydelsen, förstod helt säkert andemeningen i de rykande svordomarna. Att Erik Johansson menade allvar med sina hotelser rädde inget som helst tvivel om, hans våld-

samma framfart över underlydande och motståndare var allmänt känd. Han fick komma in. Som siste man.

Den ende i familjen som inte var där var Erik Johanssons son Gustav. Han hatade danske kungen. Inte av patriotiska skäl, för den sortens nationalism fanns ännu inte. Hans hat var personligt. Kristian hade lurat Gustav Eriksson. Under fredsförhandlingar med riksföreståndaren Sten Sture 1518 hade Gustav och fem andra högättade svenskar, som varit fredsgisslan, plötsligt tagits tillfånga och förts till Danmark, där Gustav tvingades leva i ett slags bekväm husarrest på en avlägsen dansk släktings slott, Kalö på Sydjylland. Efter ett år lyckades han rymma till Lübeck, där han blev god vän med borgmästaren och knöt många värdefulla kontakter för framtiden. »Fångenskapen« i Danmark och vistelsen i Lübeck blev Gustav Erikssons enda erfarenhet av utlandet. Gustav kom tillbaka till Sverige samtidigt som Kristians armé ryckte fram och intog Stockholm.

Lübeck var då en av Europas viktigaste och mest framgångsrika han-

Kristina Gyllenstierna. Den äldsta bilden på henne är denna bildstod vid altaret i Västerås domkyrka. Kristina var gift med Sten Sture den yngre.

Erik Johansson (Vasa), Gustav Vasas far, målad av Lorens Pasch 250 år senare, då Gustav Vasa gjordes populär i Gustav III:s opera. Verklighetens Erik Johansson var riksråd och en hänsynslös herre.

delsstäder med kontakter över hela Europa och handelsförbindelser med de första kolonierna i andra världsdelar. Men de senaste åren hade Danmark alltmer visat ambitioner att göra slut på Hansans monopol på Östersjöhandeln och göra Köpenhamn till den ledande handelsstaden. Alltså låg det i Lübeck's intresse att stödja svenskarnas kamp mot Danmark och på så sätt splittra den nordiska unionen.

Europa stod på höjden av renässansen. I norra Tyskland spreds Martin Luthers skrifter med kritik av katolska kyrkan. Nere i Rom hade Michelangelo nyss målat färdigt taket i Sixtinska kapellet och nu planerade han

den nya Peterskyrkan. I Frankrike satt den åldrande Leonardo da Vinci och ritade sina fantastiska krigsmaskiner hos kung Frans I. Han hade sin målning *Mona Lisa* med sig till Frankrike. Nu verkade stora mästare som Rafael och Tizian, Dürer, Holbein och Cranach.

Gustav Eriksson, vars skolning var kortvarig och inte särskilt djup, insöp allt han kunde om europeisk politik och kultur samtidigt som han kunde iakttaga ett och annat intressant »beläte och måleri« och »mången konterfej, landskap och byggning« som hans systerson Per Brahe skriver långt senare. Här i Lübeck fick han en dag läsa påvens bannbulla över Sten Sture och hans medhjälpare. Bullan spikades upp på porten till Marienkirche och andra kyrkor.

I januari 1520 kom Kristian II:s sista massiva anfall mot Sverige. En armé av många tusen värvade danskar, tyskar, fransmän och skottar marscherade in i södra Sverige. De upproriska svenskarna skulle tvingas tillbaka till den nordiska unionen. Kristian skulle återta sin lagliga rätt att även vara kung över Sverige, som hans far kung Hans och hans farfar Kristian I hade varit, och som Kristian II utlovats redan vid kröningen 1497 då han blev svensk arvprins.

Svenskarnas uppror hade börjat 1501, då Sten Sture den äldre ledde kampen och motståndet hade fortsatt under Sten Sture den yngre, som hade mött danskarna med tio tusen man i Västergötland.

Vi vet hur det gick. Sten Sture den yngre avled av sina skador. En efter en av de svenska herrarna gick över till danske kungens sida. I mars 1520 enades tio svenska riksråd om att erkänna Kristian som kung av Sverige. Bara i Dalarna och Värmland fortsatte det att vara oroligt.

I maj anlände kungen själv ombord på en mäktig flotta som tog sig brännande och plundrande genom skärgården till Dalarö för att än en gång belägra Stockholm. Ombord på kungens skepp fanns de män som tagits som gisslan tillsammans med Gustav Eriksson, framförallt biskopen Hemming Gadh, som en gång hatat danskarna och skrivit ett berömt antidanskt tal, »Oratio contra Danos«. Men nu hade han och de andra i gisslan blivit danske kungens trogne män och försvarare.

Gustav Eriksson hade lämnat Lübeck på skeppet »Korpen« och tagit sig tillbaka till Sverige den 31 maj, samtidigt som den danska invasionsarmén ryckte segrande fram mot Stockholm. Nu avvaktade han situationen på Råfsnäs.

Att hans egen far väckt uppmärksamhet vid porten till Stockholms slott var bara väntat. Gustavs far väckte ofta uppmärksamhet för sin våldsamhet och brutalitet. För bara några år sedan hade han och hans män brutit sig in, stulit föremål och halvt ödelagt Ekerö kyrka. Han eller hans folk

hade våldtagit pigor och misshandlat bönder. En gång lät han döda en tjuvskytt på Rydboholms ägor, en annan gång hade han låtit överfalla riksrådet Bielke. Efter mordet på tjuvskytten tvingades Erik Johansson att lova att icke »vidare dem låta slå, hamra och hantera som andra oskäligen skogsdjur, ryssar eller dödsfiender«. Det gick bara några år så var han än en gång kallad inför rätta för att ha dödshotat Hans Bagge och beskyllt honom för stöld. I Stockholms stads dombok står det att Erik Johansson knappt hade lämnat rådstugan förrän han drog sitt svärd och än en gång hotade Hans till livet.

Erik Johansson var visserligen riksråd, det tolfte riksrådet i släkten sedan medeltiden och hade under några år varit slottsherre på Kastelholm på Åland, men det var inte för sina intellektuella meriter skull han fick dessa höga poster utan tack vare sina släktband med Sten Sture den äldre (hans morbror) och Sten den yngre (hans svåger); för sin stora förmögenhets skull och sina jordinnehav i Småland, Östergötland, Södermanland och Uppland; för sina släktförbindelser med riksrådsfamiljerna, de cirka tjugo familjer som tillhörde högadeln och som sedan 1276 varit riksråd i minst två generationer: Leijonhufvud (3 riksråd), Stenbock (3), Banér (3), Fleming (4), Gyllenstierna (5), Eka (9), Brahe (9), Sture (9), Bonde (12), Vasa (12), Oxenstierna (13), Bielke (17), Natt och Dag (17), Sparre (27) med flera. Dessa tjugo familjer ägde 70 procent av adelns jord och innehade de flesta av kvarvarande härads- och sockenförläningar.

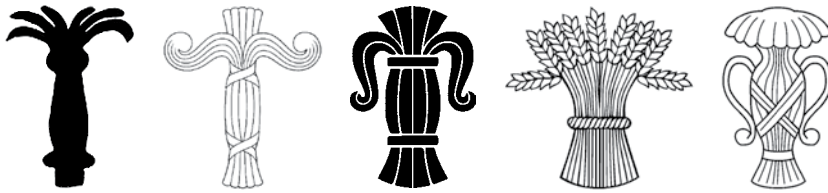
Inte mycket av yttre glans vilade över Erik Johansson, som av sin egen systerdotter beskrivs som en »simpl och enfaldig man«, en liten, stammande, transig narr. Den store medeltidsexperten Hans Gillingstam beskriver honom som ett »ovanligt svagt nummer inom sin lysande ätt«.

VASA

– EN MER VÅLDSAM ÄN LYSANDE SLÄKT

SÅ DÄR RIKTIGT LYSANDE hade familjen ändå inte varit genom historien, även om anfäder dyker upp rätt tidigt och nämns i hävderna. Man kan spåra släktskap mellan Gustav Eriksson och historiska personligheter som kungen Karl Knutsson Bonde, Birger Jarl (på Gustavs mors linje). En del släktforskare påstår att trådarna går ända ner till kungarna Erik den helige och Sverker den yngre. Hela den svenska adeln bestod vid denna tid inte av fler än cirka 500 personer, så det var inte så underligt att makt-havarnas familjer flätats ihop under seklernas gång.

Gustav Erikssons förfäder hade i generationer tjänat danska kungar, det vill säga, de tjänade den kung som hade makten och som på bästa sätt förstärkte den egna ättens makt och rikedom. Många av hans förfäder hade

Redan Gustav Erikssons förfäder hade en vase i sina sköldar. Från 1300-talet ritades vasakärven på olika sätt. I äldsta versionen var kärven spetsen på en lans, sen blev den ett risknippe, en faskin, till slut en bördig sädeskärve.

dansk bakgrund, fler hade tysk-baltiska rötter (Scherembeke, von Vitzen, von Thienen). I tre generationer hade alltid någon i släkten det danskklingande namnet Christiern, fast i historieskrivningen efteråt försvenskas de alltid till Krister. På kvinnolinjen fanns danska släktnamn som Krummedige, Bilde och Rönnow och med dessa kvinnor fick Vasarna ekonomiska intressen även i Danmark. Krigare och fogdar hade de varit sedan 1300-talet. På den tiden hette stamfadern Scherembeke och var fogde på Stockholms slott innan han år 1317 blev den som vaktade de inspärrade prinsarna Erik och Valdemar i Nyköpings slott. Släkten Scherembeke och de förfäder till Gustav Eriksson som hette Christiern hade en vase i sina sköldar. Exakt vad »vasen« föreställde från början är oklart. Ibland ser den ut som spetsen på en torneringslans, en så kallad dystlans, ibland som en hjälmvippa, någon forskare talar till och med om ett gångjärnsbeslag. Långt senare, då Gustav Eriksson blivit kung, låter han från 1540 i sitt sigill framställa sin »vase« som en risknippeliknande stormvase, sådana som användes vid belägring och stormning av slott. Under 1800-talet blir vasen alltmer lik en ytterst fredlig sädeskärve eller ett vassknippe.

DEN ALLRA FÖRSTE I SLÄKTEN som låter tala om sig är väpnaren Nils Kettelsson (1355–1378), som blir häradshövding i Frötuna skeppslag och dessutom fogde på Stockholms slott under 1350-talet. Genom att han gifte sig med en rik arvtagerska, Christina Jonsdotter, samlade paret på sig ett stort antal gårdar i Uppland och Södermanland. Deras barn gifte in sig i högadeln, en blev farmor till kungen Karl Knutsson Bonde, så från slutet av 1300-talet fanns det alltid någon med en vase i riksrådet och på andra höga poster, riddare blev de flesta.

Nils Kettelssons son Krister (Christiern) Nilsson var fram till Gustav Eriksson släktens mest berömda och omtalade man, en hård, hänsynslös och temperamentsfull man, riddare då unionskungen Erik av Pommern hyllades

vid Mora stenar 1396 och aktiv under 1400-talets första hälft. Han var den förste som lyfte upp släkten till riksstyrelsen, bland riksråden i högadeln. Under en tid var han unionskungens närmaste man, rikets drots, den som styrde Sverige då kungen var borta. En man som gjorde vad han kunde för att inte bli inblandad i det folkliga Engelbrektsupproret. Han förlorade till slut maktkampen mot Karl Knutsson Bonde, fråntogs sina slott och egendomar, men fick upprättelse då Kristofer av Bayern blev kung. Då blev Krister Nilsson länsherre på Viborgs slott i sydöstra Finland där han också avled 1442. Hans kista fördes till gråbrödraklostret i Stockholm.

DEN KRIGISKE BISKOPEN SOM BLEV RIKSFÖRESTÅNDARE

KRISTER (CHRISTIERN) NILSSONS SÖNER blev visserligen riddare och riksråd de också, men avled ganska unga. Sonen Karl efterlämnade dock egna söner som låter tala om sig, i synnerhet Karls son Kettel Karlsson. Han studerade vid utländska universitet och blev biskop i Linköping vid tjugofem års ålder. Trots sin kyrkliga bakgrund och värdighet deltog han fysiskt i den dåtida blodiga maktkampen. Genom att mobilisera en skara dalkarlar lyckades han besegra Kristian I i det blodiga slaget vid Haraker i Västmanland år 1464, där biskopen visade sig svinga svärdet lika elegant som kräklan. Efter segern valdes han till riksföreståndare. Dessvärre avled han i pesten redan året efteråt, bara trettioett år gammal. Han begravdes inför högaltaret i Linköpings domkyrka.

Kettils bror, Erik Karlsson, var lika härsklysten och hungrig efter den högsta makten. Han kämpade på danske kungens sida mot Karl Knutsson Bonde och sen mot Sturarna. Han korade sig själv till rikets hövitsman och i en djärv manöver försökte han besegra Sturarna. I maktberusat tillstånd ska han, enligt Karlskrönikan, ha skrivit följande lilla dikt till sin hustru Iliana Oxenstierna:

Kära hustru
Vet mig går väl i hand
Under mig falla alla land
Hav nu ett gott mod
Ty alla falla mig till fot
Fröjda dig av ära
Mig hoppas du skall i Sverige krona bära

Han var förmodligen något bättre krigare än rimsmed, men till slut spelade han ett alltför högt spel. I en djärv manöver försökte han anfälla Sturarna, men kuppen misslyckades varför han tvingades fly hals över huvud till Danmark. Han kom tillbaka igen, men på förlorarnas sida i slaget vid Brunkeberg 1471. Efteråt försonades han med Sten Sture. Dessvärre fick Erik Karlsson ett våldsamt slut, helt i stil med släktens traditioner. Han och hans män våldgästade en präst i Överselö prästgård i Södermanland. Handgemäng uppstod med gårdens folk som skadesköt Erik Karlsson så illa att han avled några dagar senare, trettiotre år gammal. Prästen dömdes att bygga ett altare över den dömdes våldsmannens grav och att bli munk i Krokek kloster vid gränsen till Östergötland för att där dagligen bedja för den dödes själ. En åtgärd som med tanke på Erik Karlsson Vasas våldsamma liv förmodligen var ytterst nödvändig.

Gustav Erikssons farfar, Johan Kristersson, hade först planerat en kyrklig karriär. Han studerade i Leipzig, men han ångrade sig och blev som traditionen påbjöd riksråd och länsherre på Västerås slott och en av släktens hårdaste då det gällde arvstvister och gårdsköp. Gick affärerna inte igenom med förhandlingar tog han vad han ville ha med våld. Rydboholms sätesgård kom till familjen genom hustrun Birgitta Gustavsdotter (Sture).

Gustav Erikssons farbror Krister Johansson blev riksråd och fogde på Kalmar slott och förde den våldsamma familjetraditionen vidare. Han dömdes en gång för att ha krossat glasfönstren i Vårfrus gillestuga i Stockholm och en annan gång anklagades han för grovt hemfridsbrott på en av Linköpingsbiskopens gårdar.

Hans son Gustav Kristersson hade samma våldsamma läggning. Vid ett stormansgille råkade han i slagsmål så att han själv blev illa knivskuren. Men han kvicknade till, och en tid senare var han indragen i en arvsvist som slutade med att han personligen dödade fem man. Han avled bara tjugotre år gammal.

VARKEN GUSTAV ERIKSSON SJÄLV eller någon av hans släktingar kallade sig själva eller skrev sig någonsin Vasa. Han var Gustav Eriksson, senare kung Göstaff, ibland Gostaff, vilket kunde tolkas som att han var »göternas stav« vilket var högsta status under 1500- och 1600-talen. Namnet Gustav Vasa (Gustaf Wasa) skapades av Gustav III, som var stolt över att vara den »tredje Gustaven« efter Gustav Vasa och Gustav II Adolf. Han var med om att skriva Sveriges första riktiga scensuccé, operan *Gustaf Wasa*. Sedan dess har kungen hetat så i alla historieböcker. Ingen annan svensk kung har efternamn. Inte Erik XIV Vasa eller Johan III Vasa.

Vi säger heller inte Gustav III Holstein-Gottorp, Karl XII Pfalz eller Carl XVI Gustaf Bernadotte. Inte ens i kungens pass står det Bernadotte.

Nedanför kungafamiljen tog var och en sitt dopnamn med sin fars dopnamn som efternamn med ändelsen -dotter eller -son, som Gustav Eriksson. För att skilja de många mer bekanta »sönerna« från varandra brukar historikerna sätta adelsmännens sköldemärke inom parentes efter sonnamnet, som till exempel Kettel Nilsson (Vasa).

Adeln tvingades använda efternamn från år 1626, då Riddarhuset upprättades. De flesta äldre familjer tog då namn efter den symbol som fanns på deras vapensköld och sigill. Så uppkom namn som Oxenstierna, Sparre, Bielke, Natt och Dag, Gyllenstierna och Svinhufvud.

De flesta av Gustav Erikssons förfäder hade de senaste två hundra åren slagits hårt och skoningslöst för att försvara och utöka sina egna gårdar och förmögenheter. Vasasläktens huvudmän var sällan folkets män, med få undantag var de vänner till Danmark och hade nästan aldrig ambitionen att samla nationen. De slogs alla för sig själva och sin egen makt. Därför ansåg de oftast att det var klokast att stödja den danske kungen eftersom Danmark (med Norge, Island, Grönland och Färöarna, plus Gotland, Skåne, Blekinge, Halland, Jämtland och Härjedalen plus besittningar i Baltikum) var starkare, mer utvecklat och rikare än Sverige. Då unionen bildades hade Danmark dessutom en större befolkning, över en miljon. Sverige hade nu, 1520, en befolkning på knappt en miljon inklusive Finlands cirka 200 000 invånare.

Det vara bara då den danske kungens beslut, politik och utnämningar drabbade släkten negativt, som Vasarna kunde byta sida. Då striden var över, försonade de sig oftast med kungen igen. Om kungen var dansk eller tysk eller svensk spelade ingen roll så länge familjen och släkten var gynnad och kunde öka sin makt och rikedom. Flera svenska adelsätter hade intressen som gynnades starkt av dansk politik, handel och sjöfart. Då handeln påverkades negativt, till exempel gränshandeln eller gruvnäringen i Dalarna, då restes upprorsfanan och folket mobiliserades.

GUSTAV VAR UPPVÄXT I EN MILJÖ där man självklart tog till våld, bedrägeri, lögn och hyckleri om det gynnade ens egen sak. Löften höll man så länge man hade nytta av dem. Alla beslut kunde tas tillbaka. Hinder på vägen mot de mål man ville nå måste undanröjas. Lögn och list kunde då användas, brutalt våld om inget annat hjälpte.

Gustav hade lärt sig detta vid Sten Stures hov, där hans främste läromästare var Hemming Gadh, som hade studerat i Rostock och rest över hela dåtida Europa. Han hade varit den ökände påven Alexander Borgias

Det sägs att den unge Gustav Eriksson (Vasa) mötte unionskungen Hans i Stockholm och att kungen förutspådde gossen en ljus framtid. Målning av J. A. G. Acke.

kammarherre och själv upplevt synden och skörlevnaden i Vatikanen. Den unge kammarherren Gadh sägs också ha haft egna konkubiner och sågs ofta på krogar och bordeller. Han var även en skicklig militär som lett flera fältslag och stormningar. Han drev med allt och alla. Av honom lärde sig Gustav retorik.

Hemming Gadh kryddade sitt språk med burleska svordomar på tre språk och all statskonst han lärde den unge Gustav lät som om han läste direkt ur Machiavellis berömda bok *Fursten*, en skrift som visserligen skrevs vid den